

на ўласных намаганнях чалавека. Я. Баршчэўскі лічыць неабходным, каб уласныя намаганні чалавека, накіраваныя на выкупленне грахоў, былі падтрыманыя яго асяроддзем і рэлігійнымі інстытутамі.

Параўнальны аналіз зборніку Я. Баршчэўскага “Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях”, навэлы гейдэльбергскага рамантыка А. фон Арніма “Ізабэла Егіпетская” і найбольш “гейдэльбергскага” твора Э. Т. А. Гофмана “Эліксіры д’ябла” і дазваляе паказаць блізкасць светапогляду Я. Баршчэўскага да рамантыкаў гейдэльбергскай суполкі. Яны належаць да адзінай хрысціянізаваанай рамантычнай культуры, якая сцвярджае духоўнае як найвышэйшую эстэтычную і этычную каштоўнасць.

Спіс літаратуры

- 1 Падбярэскі, Р. Беларусь і Ян Баршчэўскі // Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях / Я. Баршчэўскі. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1990. – С. 331–358.
- 2 Каржэўская, М. С. Да пытання пра “беларускі гафманізм” Яна Баршчэўскага / М. С. Каржэўская // Славянскія літаратуры ў кантэксце сусветнай: да 750-годдзя са дня нараджэння Дантэ Аліг’еры і 85-годдзя Уладзіміра Караткевіча : матэрыялы XII Міжнар. навук. канф., Мінск, 22 – 24 кастр. 2015 г. У 2 ч. Ч. II. / пад рэд. Г. М. Бутырчык. – Мінск : БДУ : РІВШ, 2016. – С. 195–201.
- 3 Федоров, Ф. П. Художественный мир немецкого романтизма. Структура и семантика / Ф. П. Федоров. – М. : МИК, 2004. – 368 с.
- 4 Arnim, L. A. v. / Isabella von Ägypten, Kaiser Karls des Großen erste Jugendliebe, eine Erzählung u.a. / L. A. v. Arnim. – in der Realschulbuchhandlung, Berlin, 1812. – 390 s.
- 5 Hoffmann, E. T. A. Elixire des Teufels / E. T. A. Hoffmann ; Redaktion R. Mingau. – Berlin und Weimar : Aufbau-Verlag, 1976. – 395 s.
- 6 Берковский, Н. Я. Романтизм в Германии / Н. Я. Берковский. – СПб. : Азбука-классика, 2001. – 512 с.
- 7 Баршчэўскі, Я. Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях / Я. Баршчэўскі. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1990. – 383 с.
- 8 Хаўстовіч, М. В. Мастацкі метада Яна Баршчэўскага і развіццё беларускай літаратуры 30-40-х г.г. XIX ст. : дыс. ... доктара філалагічных навук : 10.01.01: Абаронена 21.11.03: Зацв. 19.05.04 / М. В. Хаўстовіч. – Мінск, 2003. – 222 с.

УДК 821.161.3-311.9*Я.Баршчэўскі:821.111(73)-311.9*Э.По

Л. А. ЛЕШЧАНКА
(Гомель, ГДУ імя Ф. Скарыны)

МАСТАЦКАЕ АСЭНСАВАННЕ ПРАБЛЕМЫ НАВУКІ Ў НАЦЫЯНАЛЬНЫХ ЛІТАРАТУРАХ ПЕРЫЯДУ ВЫСОКАГА РАМАНТЫЗМУ

У дадзеным артыкуле даследуецца ўвасабленне праблемы навукі ў паэтычнай і празаічнай творчасці рамантыкаў Яна Баршчэўскага і Эдгара Алана По. Праведзены параўнальны аналіз, вызначаны агульныя мастацкія прыёмы і гнасеалагічныя пазіцыі сучаснікаў. Гэта першая спроба прааналізаваць з пункту гледжання параўнальнага літаратурнаўства стаўленне пісьменнікаў да суадносінаў розуму і веры і іх зняверанне ў дасягненні сучаснай ім навукі. Выводзіцца апазіцыя “цуд-розум”, характэрная для творчасці абодвух.

Асэнсаванне рамантыкамі праблемаў сучаснай ім навукі знаходзіла адлюстраванне і ў іх мастацкай творчасці, яно становіцца адной з крыніц тэматычнай разнастайнасці іх твораў.

На ранняй стадыі рамантызма варожае стаўленне пісьменнікаў і паэтаў да бурнага развіцця навукі было абумоўлена тым, што ў іх успрыяцці гэта знаменавала канчатковы разрыў з міфапаэтычным бачаннем свету, якое было ўласціва чалавеку з даўніх часоў. “Якімі ж былі гэтыя ўмовы, якія ў даўнія часы спрыялі мастацтву паэзіі? – пытае У.-К. Браент. – Прынята лічыць, што іх стварае таямніца, якая ахінала ўсе прыродныя з’явы, да гэтага часу неадследвання і невытлумачаныя, іначай кажучы, гэтыя ўмовы ствараў цудоўны свет старажытнай міфалогіі, а зыходам яго – забабоны, якія запаўнялі пазнейшую эпоху” [1, с. 56].

Эдгар По падзяляе гэтую пазіцыю, і ў сваім знакамітым санэце ён звяртаецца “Да Навукі” і дакарае яе:

...
*Паэт цябе не любіць. Ты — лавец
Яго душы, што марыць пра блуканні,
З нябёс яго спускаеш у чысцец
І смелья спыняеш парыванні.*

*Гамадрыяду гоніш ты з гаёў,
Дыяну пазбаўляеш калясніцы,
Наядаў больш не стрэць ля ручаёў —
Бяздомным, ім няма куды сяліцца [2, с. 329].*

...
Таксама і Ян Баршчэўскі ў “Мелодыях пілігрыма” паказвае свае стаўленне да навукоўцаў, якія даследуюць сакрэты замест таго, каб верыць у цуды.

*Мудрацы у дурмане зямное выгоды
І ганарыстасці славы хочуць бясконцай
Вывучаюць яны таямніцы прыроды
Але не бачаць вечнае праўды сонца [3, s. 190] (пераклад наш (Л. Л.).*

Так, яшчэ нават не зазірнуўшы ў праявітую спадчыну пісьменнікаў, мы бачым, што апазіцыя *прырода/міфалогія/цуд* ≠ *прагрэс/навука/розум* не давала спакою абодвум. Вядома, у паэзіі пазіцыі пісьменнікаў паказваюцца больш сціпла, але ў прозе мы можам пабачыць раскрыццё тэмы навукі, а таксама і вышэйназванай апазіцыі больша падрабязна.

Падабенства пазіцый літаратараў удала ілюструюць вельмі падобныя, амаль ідэнтычныя ідэі з іх кароткіх апавяданняў. Вось што піша Ян Баршчэўскі ў “Нарысе Паўночнае Беларусі”:

Тут <...> блукаў у прыемных марях дзе-небудзь у цёмнай пушчы або па бязлюдным беразе возера; любіў чытаць у кнізе прыроды, калі вечаровай парою адкрыецца старонка, на якой мільёнамі зхоткіх угары зорак напісана Божая Ўсемагутнасць. На зямлі, пакрытай безліччу раслін і жывёл, я чытаў аб Міласэрнасці і Волі Творцы. Гэтая кніга прыроды вучыла мяне сапраўднай паэзіі, сапраўдным пачуццям лепей, чым сённяшнія гаваркія крытыкі, якія чужыя пачуцці і розныя здольнасці, дадзеныя чалавеку ад Бога, хочуць, быццам фрак, перашыць на сваю фігуру.

...Там чалавек забывае пра свет. Не гучаць там спрэчкі французскае палаты ў справе Егіпта і Турцыі, не чуваць там пра англійскі парламент, пра вайну з кітайцамі, не гамоняць там ні пра чыгункі, ні пра дзівосную вынаходку Дагера. І толькі голас пастушкі, стрэл паляўнічага ў лесе або вецер, што гойсае ў вяршалінах пушчы, парушаюць на хвіліну цішыню ваколіцы... [4, с. 83].

Эдгар По ў навэле “Востраў феі” абсалютна пагаджаецца з Баршчэўскім:

Але ёсць і яшчэ асалода ў грэзнага чалавецтва, быць можа, адна адзіная, якая яшчэ больш, чым музыка, звязана з адзінотай. Я кажу пра асалоду, якую дастаўляюць карціны прыроды. Сапраўды, толькі той можа сузіраць славу Пана на зямлі, хто сузірае яе ў адзіноце [5, с. 933].

Затым пафас узмацняецца:

Гэтыя і ім падобныя думкі заўсёды надавалі маім роздумам, сярод гор і лясоў, на берагах рэк і акіяна, афарбоўку, якую будзённы мір не праміне назваць казачнай. Я шмат разоў вандраваў сярод такіх карцін, сыходзіў далёка, часта ў адзіноце, і асалода, якую я адчуваў, блукаючы па глыбокіх туманных далінах або любуючыся адлюстраваннем неба ў светлых водах возера, заўсёды ўзмацнялася пры думцы, што я блукаю і люблюся адзін [5, с. 935].

З прыкладаў яўна прасочваецца ўспрыяцце прырода=паэзія=цуд=бог і вынікае апазіцыя “цуд”–“розум”, “прырода-прагрэс”, “міфалогія-навука” якая ўвасабляецца ў творчасці абодвух мастацкім прыёмам “вера ў ірацыянальнае”. Баршчэўскі ўдзяляў вялікую ўвагу суадносінам розуму і веры. Пры гэтым ён аддае прырыгтэт веры перад розумам: *“вывучай таямніцу усіх мінулых стагоддзяў і цяперашняга свету, – і ўсюды ўбачыш цуды, якія іншым і не сніліся; убачыш руку творцы...” [4, с. 334].*

Адна з ідэй, на якой пабудаваны зборнік “Шляхціц Завальня” – супрацьпастаўленне класічнай адукаванасці простаі народнай мудрасці і веры ў цуды. Так, адукаваны паніч Янка распавядае Завальні гісторыі, заснаваныя на антычных міфах, але пазней, калі просты люд пачынае казаць свае апавяданні, пан пытае пляменніка, як бы супрацьпастаўляючы праўду навуцы: *“А што, Янка, ці падабаюцца табе нашы простыя апавяданні? Яны праўдзівыя, і іх лягчэй зразумець, чым гісторыі пра даўніх паганскіх багінь і бажкоў, пра якіх ты мне апавядаў. Такую байку ніхто не запомніць, хіба толькі чалавек вучоны” [4, с. 110].*

Характэрная рыса адукаванага Янкі – тое, што ён не верыць у незвычайнае. Пасля гісторыі, поўных цьмянай міфалогіі і незвычайных здарэнняў, малады паніч і яго дзядзька часта абмяркоўваюць тое, што яны пачулі:

– *Не ведаю, дзядзечка, у чым ён тут правініўся, калі назваў братам віхор? І цяпер у завейную ноч вецер вые, сячэ снегам па вокнах, калі б я сказаў яму: «Ляці, браце, на поўнач, можа, і я за табою хутка падамся», – які ў гэтым грэх?*

– *Называй братам толькі такога, як сам. А пра віхор просты люд кажа, што гэта д’ябал ездзіць па полі і часам шкоду робіць.*

Калі так гаварыў пан Завальня, падарожны глядзеў на Янку і ківаў галавою: не верыш, бо сам не паспытаў такога.

Падчас такіх абмеркаванняў сам пан Завальня кажа пра пляменніка: *“Янка – чалавек яшчэ малады, цяперашняга свету, не верыць ні ў якія чары, а толькі жартуе з цябе”*. З ім згаджаецца рыбак Родзька: *“Маладыя людзі не бачылі і не чулі, што дзеецца на свеце, таму і не вераць” [4, с. 145].*

Сам жа Янка мае меркаванне, што *“такія фантазіі ствараюцца людзьмі ад смутку і заўсёдных пакутаў” [4, с. 154].* Астатнія ж героі Баршчэўскага схіляюцца да думкі, што не ўсе з’явы прыроднага і грамадскага жыцця можна растлумачыць, карыстаючыся навуковымі ведамі, некаторыя з іх можна адчуць толькі душою, інтуіцыяй. Некалькі дабрачынных герояў наогул свядома адмаўляюцца ад навуковых ведаў, бо ў іх успрыяцці веды толькі ўскладняюць жыццё: *“аніякіх не хачу я ведаць таямніц, ад якіх душы цяжка” [4, с. 145].*

Таксама і арганісты Андрэй кажа, што хадзіў да езуітаў у школы, ведае на памяць альвар, вершы з Парацыя, перакладаў прамовы Цыцэрона, і з «De arte poetica». Але калі ён ўбачыў, што *“гэта усё vanitas vanitatis, не захацеў паглыбляцца ў далейшыя мудрасці; навошта філасофстваваць, лепш верыць сэрцам” [4, с. 182].*

Нарэшце, адзін з ключавых вобразаў зборніка, Плачка, так і застаецца загадкавым, нераскрытым дакладна:

– *Ты, Янка, — чалавек вучоны. А ці разумееш, хто была тая Плачка?*

– *Цуды можна разумець сэрцам, а не навукаю [4, с. 173].*

Такім чынам, малады паніч Янка, які правёў цэлую зіму, слухаючы паданні простага люду, нарэшце разумее і прымае іх пункт гледжання.

Зняверанне ў дасягненні навукі і тэхнікі, характэрнае для рамантычнага разумення трагічнага, у зборніку Баршчэўскага “Шляхціц Завальня” асабліва выразна ўяўляецца праз вобраз

фанабэрыстага філосафа (апавяданне “Торды філосаф”), які, прысвяціўшы ўсё жыццё навукам, памёр ад надзвычайнай прымхлівасці. Письменнік адкрыта асуджае начытанасць героя філасофскімі кнігамі, называючы гэта “ашуканствам”, і прапануе рэцэпт “правільнага” жыцця: *“Пакінь свае памылкі; вер так, як верылі твае бацькі. Яны жылі шчасліва і спакойна... Якая ж праўда вышэйшая за праўду веры?”* [4, с. 306]. За непадпарадкаванасць адвечным законам філосаф караецца фізічнымі пераўтварэннямі: мізэрнасць ягонай асобы і ведаў пісьменнік падкрэслівае тым, што спачатку змяняе ягоны рост да памераў лялькі, а потым замест галавы надзяляе шарыкам накішталт макавай галоўкі.

Эдгар По, які цікавіўся навуковымі дасягненнямі ў розных сферах, прысвяціў праблеме веры ў цудоўнае і неверагоднае цэлую навэлу – “Анёл Надзвычайнасцяў” [2, с. 276].

Апавядальнік з гэтай навэлы – чалавек, які не верыць у цуды і лічыць сябе разумным, адукаваным, схільным да аналізу чалавекам. Сядзячы дома, ён п’е віно і чытае газету, у якой апісваецца незвычайнае здарэнне. Герой асуджае аўтараў падобных артыкулаў: *“Такія людзі, ведаючы пра надзвычайную легкавернасць эпохі, скіравалі ўсю сваю дасціпнасць на выдумляння неймаверных выпадкаў і надзвычайных, як яны кажучь, здарэнняў. Але розуму, схільнаму да аналізу (як мой, дадаў я ў дужках, па звычцы глыбакадумна наморшчыўшы лоб), да сузірання, на якое я здольны як ніхто, адразу зразумела: чароўнае памнажэнне гэтых «надзвычайных здарэнняў» і ёсць самым надзвычайным. Я, са свайго боку, надалей не збіраюся верыць таму, што нясе адзнаку выключнага”* [2, с. 277].

Яму з’яўляецца Анёл Надзвычайнасцяў, які спрабуе давесці, што ў свеце ёсць месца цудоўным здарэнням. Апавядальнік не верыць яму, за што Анёл карае яго серыяй няўдалых выпадкаў і неверагодных супадзенняў, якія разбураюць усё жыццё няшчаснага, пасля чаго апавядальнік амаль памірае, але неспадзявана ратуецца і апынаецца ў небе, трымаючыся за канец вяроўкі, якая звісае з паветранага шару. З шара Анёл здзекліва звяртаецца да апавядальніка: *“Ну, фы нарэшце паферылі? Паферылі ў машліфасць надсфывчайнага?”*

Вядома, апавядальнік прызнае існаванне Анёла якраз у той момант, калі яны пралятаюць над яго домам і трапляе туды неверагодным чынам – галавой уніз праз комін. Так Анёл адпомсціў недаверку, які не прызнае цуды.

У гэтай навэле По паспрабаваў вызначыць месца цудоўнага і неверагоднага ў рацыянальным жыцці чалавека XIX стагоддзя. Як адзначае І. Б. Працэнка, По прыцягвалі “тыя сферы ведаў, якія мяжуюцца з непазнаным, хаваюць магчымасць непрадказальнага – інакш кажучы, адкрываюць прастору для ўяўлення, якое адно, па яго меркаванню, можа рэабілітаваць усюдыісную і падавалася б, ўсемагутную, а на самой справе – заняволеную “промысламі” навуку [6, с. 18].

Варта адзначыць, што ў навукова-фантастычных апавяданнях абодвух аўтараў само адкрыццё, вынаходніцтва ці здарэнне далёка не заўсёды становіцца галоўным прадметам адлюстравання. Часцей яно з’яўляецца толькі нагодай для разваг пра рэчы, якія ляжаць у абсалютна іншай сферы чалавечага быцця. Напрыклад, у апавяданні “Душа не ў сваім целе” цудоўная вада, якая ўваскрашае мёртвае, з’яўляецца толькі нагодай для разваг:

Зло і дабро існавалі ад пачатку свету, аднак ёсць перамены як у фізічным, так і ў маральным свеце, а ўваскрашаць гэтых монстраў мінуўшчыны трэба дзеля таго, каб, параўноўваючы з цяперашнім пакаленнем, лепей пазнаць свет новы і стары [4, с. 305].

І далей узмацняе тэзіс:

...Той скарб, які ёсць у мяне, тую моц каляровых водаў я выкарыстаў на іншае; я забыўся пра мінулае і пра будучае, хацеў ужо сёння быць у раі ў гэтым жыцці, на гэтай зямлі хацеў бачыць Духа ў постаці анёла; я пазнаў Адэлю, яна стала для мае душы тым богам, тым ідэалам, якога шукаў на гэтым свеце [4, с. 308].

Таксама і ў апавяданні “Размова з муміяй” Эдгара По ўсё разгортванне сюжэту, усе параўнанні сучаснай аўтару навукі са старажытнаегіпецкай зводзіцца да ключавой фразы ў самым канцы: *“Папраўдзе кажучы, мне дарэшты абрыдла і гэтае жыццё, і гэтае дзевятнаццацістае стагоддзе ўвогуле. Я ўпэўнены, што ўсё ідзе кепска”* [2, с. 317].

Апошні аспект, які хацелася б разгледзець – як аўтары разглядаюць бездухоўнасць сучаснай ім цывілізацыі. Так, беды і няшчасці ў жыцці герояў зборніка “Шляхціц Завальня” абумоўлены маральнымі хібамі – прагай золата і багацця, уплывам абсурднага прагрэсу і цывілізацыі. Дзеля гэтага людзі, далёка не пакрыўджаныя лёсам, звязваюцца з Чарнакніжнікам, аддаюць свой край пад уладу Белай Сарокі, а самі ўжо не могуць зразумець слёзы тужліва-прыгожай Плачкі і паспагадаць чалавеку ў няшчасці.

Крытыка сучаснай По цывілізацыі здзяйсняецца праз сустрэчу героя з сучасным тэхнічным прагрэсам, які назірае “чужы свет” у навіле “Тысяча другая казка Шахерэзады”. Па меркаванню М. Паўлавай, “у вачах Сінбада амерыканцы XIX стагоддзя падаюцца “чалавекападобнымі гадамі”, а цеплаход – жahlівым монстрам, з дапамогай чаго падкрэсліваецца бездухоўнасць сучаснай цывілізацыі” [7, с. 100].

Шахерэзада пераказвае цуды сучаснасці арабскаму цару, якія пабачыў Сінбад. Цар, які з інтарэсам выслухаў папярэднія тысяча і адну казку, на гэты раз пасля кожнай порцыі “навуковых” апісанняў дадае: “Хлусня!”, “Лухта!”, “Глупства!” і да т.п. Нарэшце цар кажа “Дастаткова!”, пасля чаго Шахерэзаду спасцігае доля ўсіх астатніх жонак.

Цікава адзначыць, што ў зборніку Баршчэўскага сам шляхціц, як цар з Шахерэзады, пасля вучоных аповедаў пляменніка таксама кажа “І такому вас вучаць езуіты ў школах, нашто э гэта спатрэбіцца?” [4, с. 91] і так ацэньвае аповеды Янкі. У творы Баршчэўскага чалавек сучасны і вучоны супрацьстаіць мудраму і дасведчанаму. Праз двух рамачных герояў аўтар паказвае чытачу два розныя псіхалагічныя тыпы, і рознае ўспрыняцце адных праблем.

Ці былі Ян Башчэўскі і Эдгар По праціўнікамі навукова-тэхналагічнага прагрэсу? Вядома, не. Проста яны абодва адмаўляліся бачыць у ім канчатковую мэту высілкаў чалавека на шляху ўдасканалення жыцця і не верылі, што навуковыя дасягненні самі па сабе здольныя вырашыць галоўную задачу – задаволіць імкненне чалавека да шчасця. Абодва былі далёкія ад меркантыльна-прагматычнай хады мыслення сваіх суайчыннікаў, якія лічылі, што тэхналагічныя дасягненні прыводзяць да багацця, а багацце – да шчасця. Абодва думалі пра адсутнасць гарманічнага выхавання ў школах і аб сапсаванасці густу як пра прычыны “псоты свету” і карань ўсіх бед. Як і многім рамантыкам, ім бачылася, што адзіны правільны шлях палягае праз удасканалванне і развіццё духоўных здольнасцей чалавека.

Спіс літаратуры

1 Брайент, У.-К. Лекции о поэзии / У.-К. Брайент // Эстетика американского романтизма: антология; сост. А. Н. Николюкин. – М. : Искусство, 1977. – 463 с.

2 По, Э. Маска чырвонае смерці. Выбраныя навелы, вершы, эсэ / Э. По. – Мінск : Кнігазбор, 2011. – 472 с.

3 Barszczewski, J. Proza i wiersze / J. Barszczewski. – Kijów : T. Glücksberg, 1849. – 194 s.

4 Баршчэўскі, Я. Выбраныя творы / Я. Баршчэўскі – Мінск : Міжнар. фонд “Бел. кнігазбор”, 1998. – 476 с.

5 Poe, E. Poetry and Tales / E. Poe. New York: Literary Classics of the United States, 1984. – 1408 p.

6 Проценко, И. Б. Эстетика новеллистической прозы Эдгара По: автореф. дис. ... канд. филолог. наук : 10.01.05 / И. Б. Проценко; АН СССР, Институт мировой литературы им. А. М. Горького. – Л., 1981. – 20 с.

7 Павлова, М. Н. Наука в художественном мире Эдгара По / М. Н. Павлова – Иваново: Ивановский гос. ун-т, 2013. – 195 с.